

MEGKÖTÖTTség ÉS SODRÓDÁS

Böröcsök Erzsébet: Eszter

H Ó Z S A É V A

Böröcsök Erzsébet (1904–1971) *Eszter* című regénye önéletrajzi ihletésű regény, amely szorosán összefügg az egész írói opusszal, a novellákkal, valamint *A végtelen fal* (1933) és a *Sári* (1971) című regényekkel.

Az *Eszter* először 1939-ben jelent meg Újvidéken, ám ez csak az első változat volt. A regény később kiegészült, és 1968-ban került kiadásra, éppen abban a történelmi szempontból is jelentős évben, amikor a magyar prózairodalom olyan értékes műveket mutathat fel például, mint Mészöly Miklós *Saulus* című regénye vagy Örkény István *Egyperces novellák* című kötete, a világirodalom pedig Szolzsenyicin *Rákostálya*val gazdagodott.

Böröcsök Erzsébet regénye abban kapcsolódik a hatvanas évek magyar prózairodalmához, hogy szintén *rákérdező* regény. A kritikai recepció műfaji szempontból nem tartja újítót, kimagasló regénynek az *Esztert*, noha egy nagyobb arányú kompozíció lehetőségét rejti magában. A regény megmarad „Eszter könyvének”, amely a családregény és a *Bildungsroman* határán mozog. A történelmi sorompók és váltások főként annyiban lényegesek, amennyiben a Módra család és az ötödik gyermek, Eszter látás-, illetve beszédmódját befolyásolják. A narráció arra összpontosít, hogy hogyan terjed Eszter szempontjából a tér, amelynek kereteit sokáig egy magyar vidéki város megnevezett utcája adja meg. A békeidők utolsó évei, majd az első világháború és az ezt követő időszak behúzóására készítetik az egyént. A topográfiai hitelesség, az időmegjelölés és a couleur locale hangsúlyozott szerephez jut a szövegben. Eszter fokozatosan jut el a fátyumtisztelet fázisáig, és az én nézőpontú narráció a regény végén (az esküvő boldogságbefogadható pillanatában) Schopenhauerre hivatkozik: a fájdalom, a kín végtelen, a boldogság pár perc csak. A választófalak, a határok éppoly végtelenek, mint a schopenhaueri kín.

A recepció következetesen kiemeli Börcsök Erzsébet írói világának és világgépének fatalizmusát. Bánátinak lenni szerinte sors, átok, bizonytalanság. A lelkekbe beférkőzik a bizalmatlanság; a magányos, tévelygő egyéneket pedig falak határolják el egymástól. Eszter is ebben a régióban tapasztalja meg a sorsszerűség szituációit, például az apa groteszk, szinte hrabali vasúti „kalandját”.

A *Sári* az „új fiatalok” nemzedékgregénye, az *Eszter* az új lélek keresésének attitűdjét mutatja fel. Éppen arra irányítja az olvasó figyelmét, hogy minden individuum más, a lélek mélysége pedig kiismerhetetlen labirintus. Eszter valamiféle új szenzibilitással figyel fel a labirintus meglétére, a mintakeresés és a spleenes külvilág kudarcaira. A labirintust főként jóság és rosszság útvesszőjeként interpretálja. Hatévesen már jó és rossz között válogat, miközben rádöbben, hogy a konvencionális osztályozás néhol megkérdőjelezhető, a női és férfi értékmérők pedig élesen elkülönülnek egymástól. A férfit társadalmi és világnézeti szempontból, a nőt viszont a tradicionális tisztességtől alapján rangsorolják, holott a gyermeki nézőpont ezt relativizálja. Ha az olvasó elfogadja Szenteleky Kornél „asszonyos regény” terminusát, amelyet Börcsök Erzsébet regényírói tevékenységével kapcsolatban kimondott, akkor ez éppen a nézőpontra és a beszédhelyzetre vonatkozatható, hiszen ebből az aspektusból egyértelmű az ítélet: a kor a hibás, amely a nőket eddig kizárólag az otthon és a család számára nevelte, kiteljesedésre legfeljebb a szerelem nyújtott lehetőséget. Eszter női énje a *megkötözött életnek* áll ellen, holott gyermekkorától kezdve különböző élet-, illetve sorsmodelleket figyelt meg maga körül: a fáradt, űzött, mégis mosolygó anyát, az önmegtagadó, lemondó nőtípust, a kacér nőt, a játékos és a kiszolgáltatott feleséget, a szabadságot kihasználó cselédet és másokat, ám a sorsszerűség és a tradíció az egyén lehetőségeit is korlátozza. A regény *mozgás* és *mozdulatlanság* relációját veszi szemügyre, a legértékesebb reflexiók erre vonatkoznak. Az egyént éppen a mozdulatlanság hajszolja. A külső mozgások, a történelmi elmozdulások a belső térben, a családban sokáig nem váltanak ki mozgást, holott már a Monarchia végjátéka láttat némi változást. A háború kiterjedése egy ideig nem hatol be a gyerekek játékterébe. A békevévek családi befelé fordulása például az emlékező magatartással és az Esztert érintő Petőfi-kultusszal, a kegytárgyak tiszteletével függ össze. A *báblét* beszédhelyzete dominál, csupán az ünnepek jelentenek kimozdulást, viszont ezek megtartása szintén rítusszerű, például a keresztelő vagy a farsang esetében. A regény nézőpontja éppen a történelmi váltást emeli ki, illetve hosszasan időzik (Eszter fokozatos felcseperedése és „nevelődése” során) régi új kettősségének jelenvalóságánál. Eszter körülbelül kilencéves, amikor kitör az első világháború, tizenkilenc évesen létfontosságú döntést hozhat, miközben a világ egyre zavarosabb. „Nem lehet eligazodni.” Harmincévesen vállalja sorsát.

Eszter anyjához hasonlóan a női sorsot választja, elhagyja a művészet, az írás műhelyét. A regény végkicsengése elégius, hiszen a műzsák egy időre elcsendesültek, az eszménykeresés sem bizonyult eredményesnek, ennél fogva jobb, ha a kerekék simán gördülnek („a sors megolajozta őket”), ha a magánkert mellett dönt, amely csapda és menekülés egyserre.

Az *Eszter* című regény legmodernebb része az exozicció. Esszéregényként indul, a *kert* (toposz, metafora) ontológiai vonatkozásait bontja ki, a mítosszal is párbeszédet kezdeményez. A palánták fejlődése, az apró emberpalánták megfigyelése felveti a kérdést: „Miért van az, hogy a nagyjából egyforma nevelés mégis más és más embert formál?” Az emberség kiteljesedésének hiányáról sem hangzik el ítélet, csak kérdés. Módráné vágya az udvar parkosítása, de ez terv maradt. Eszter megívja később az átültetés nehézségeit, és megéri a gyümölcstől roskadozó barackfa látványát a „bánáti” kertben. A kert a visszavonulás és a magány tere. Mítoszi előkép is, a megmentett természet egy elkerített része, az esztétikum hordozója, a természet alkotta ember és az emberi alkotás egysége. A kerttel kapcsolatban esszéminiatűrök keletkeznek a szövegben, amelyek a veszendőség és a lehúzó talaj kérdéseit vetik fel, ugyanakkor a teremtő magány kiütkeresésére utalnak.

Az *Eszter* című regény néhány értékes pontját emeltem ki, ugyanis Szenteleky Kornél például éppen Börcsök Erzsébet írói világát vette védelmébe 1933-ban, és az eltérő kritikai mértékegységek alkalmazásának elvét emelte ki a jugoszláviai magyar irodalom vonatkozásában.

Az *Eszter* című regény kritikai megítélése is különböző. Az olvasó azonban megéri, hogy a szöveg Eszter vonatkozásában helyzetről helyzetre halad egy-egy döntés felé, mindezt egy rezignált reflexió zárja le. Eszter abban különbözik a többiektől, hogy *lát*. Csecsemőkora óta szemléli a világot, keresi a réseket, ez a látás a bánáti vegyes lakosságú térben és a későbbi szegedi út, a határátlépés idején mélyül el igazán. Eszter volt valaha az a csecsemő, akit nem vártak, anyjával együtt mégis a Madonna-képre emlékeztetett. Harmincévesen hírnévvel rendelkező, azt érzi, hogy a sors akar tőle valamit. Elmozdul a partról, ám semmi sem oldódik meg. Közben pedig a regényszövegben kibontakozik egy-egy egyén sorsa, lelki kapálózása, érzékenysége, amely az adott régióhoz fűződik.